

ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ – ЖИВОТ И ДЕЛО

Александар ЛЕШИЋ¹, Марко БУМБАШИРЕВИЋ¹, Славица ЖИЖИЋ-БОРЈАНОВИЋ²

¹Институт за ортопедску хирургију и трауматологију, Клинички центар Србије, Београд;

²Институт за здравствену заштиту Србије „Др Милан Јовановић Батут”, Београд

КРАТАК САДРЖАЈ

Године 2004. навршило се 100 година од смрти лекара и песника Јована Јовановића Змаја. Рођен је 1833. године у Новом Саду, а умро је 1904. у Сремској Каменици. Студирао је права и радио у Новосадском магистрату. Тек у тридесетој години опредељује се за медицину. Као песник формира се већ за време студија. Написао је више од пет хиљада стихова, од оних за децу, до стихова за одрасле и оних у којима се сатирично обраћао владарима. Био је оснивач већег броја часописа, међу којима су „Јавор”, „Невен”, „Комарац”, „Даница”. У доба романтизма рад Јована Јовановића Змаја је имао и националну црту. Међутим, он је успео да уради нешто више: у српску књижевност увео је један до тада непознат књижевни род – дечју књижевност. Кроз њу је пропацирао не само српски језик, већ и хигијенске навике, чиме је вршио значајну здравствену улогу, какву је са другог аспекта вршио његов пријатељ Милан Јовановић Батут. Змај се такође бавио цртањем, а његов цртеж амблема Српске књижевне задруге и дан-данас се налази на корицама сваке књиге овог издавача.

Кључне речи: Јован Јовановић Змај; медицина; дечја књижевност

ЖИВОТ И ДЕЛО

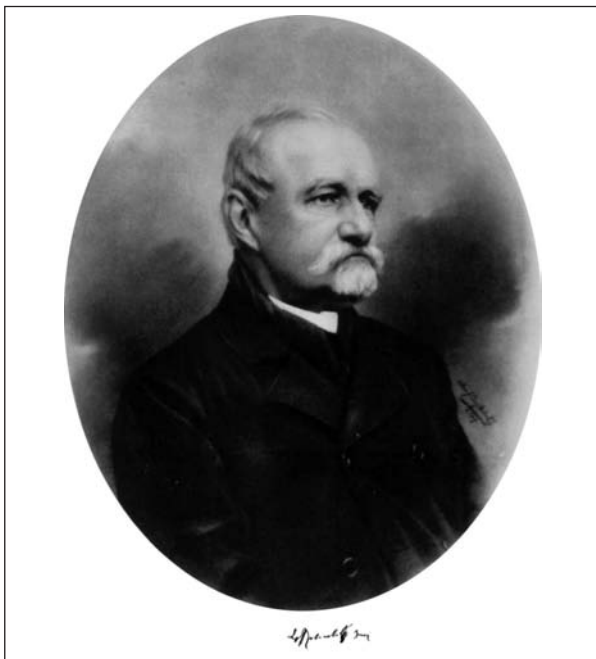
Јован Јовановић Змај (Слика 1) је рођен 1833. године у Новом Саду као једно од петоро деце новосадског адвоката Павла Јовановића, који је 1835. године, као угледан грађанин, био изабран за сенатора новосадске општине. Породица је живела у улици Златне греде у Новом Саду, који је тада имао 20.000 становника и био трговачки центар, док је Петроварадин био административни центар, а Сремски Карловци у Аустроугарској монархији културно и црквено седиште за Србе [1].

Тада и нешто касније настаје успон Новог Сада, док духовно седиште (православно) и даље остаје у Сремским Карловцима. У Новом Саду је у време де-

тињства Јована Јовановића Змаја било много учених Срба, адвоката, лекара, свештеника. Постојала је и гимназија, али се у њој настава није одржавала на српском језику, јер, иако бројни, Срби тада у Аустроугарској нису били признат народ. Тек са револуционарном 1848. годином и каснијим националним буђењем у време Светозара Милетића долази до даљег успона српства у Војводини, чији ће токови и збивања бити нераскидиво везани за живот младог Змаја. Даљим развојем индустрије и занатства долази до појаве штампарства и књижарства, као и националног буђења и стварања веза са Београдом. Мали Јован Јовановић Змај је као дете имао додира са српским језиком јер је његов отац Павле Јовановић био претплаћен на „Примере добро|етељи” и „Стихотворенија” Лукијана Мушицког.

Године 1844. Јован Јовановић Змај је завршио основну школу (четворогодишњу). Гимназију започиње у Новом Саду, али је наставља у Халашу (протестантска гимназија), да би се касније ипак вратио у Нови Сад [1, 2]. Међутим, тих година и Нови Сад и целу Аустроугарску монархију потресају револуционарни догађаји, када Лајош Кошут покушава да извуче Мађаре испод доминације Беча. Срби стају на страну Беча и 1848. године Павле Јовановић бива изабран за градоначелника Новог Сада, али га у току буне Мађари пензионису. Године 1849. Аустријанци са Петроварадинске тврђаве бомбардују Нови Сад (чији је већи део зграда уништен) и поново за градоначелника постављају оца Јована Јовановића Змаја, који шаље сина у Пожун (данашња Братислава) да заврши гимназију и положи матуру. Међутим, Јован Јовановић Змај матуру полаже тек у Трнову [2, 3].

По очевој жељи, Јован Јовановић Змај уписује студије права у Бечу школске 1853/54. године. Тада се у Бечу налазе и Ђура Јакшић, Бранко Радичевић и Ђура Даничић, под чијим се утицајем формира млади Змај. Године 1852. у новосадском „Летопису” објављује прве песме под псеудонимом Осијан, али, будући да је био стално у покрету, 1855. се сели у Пешту,

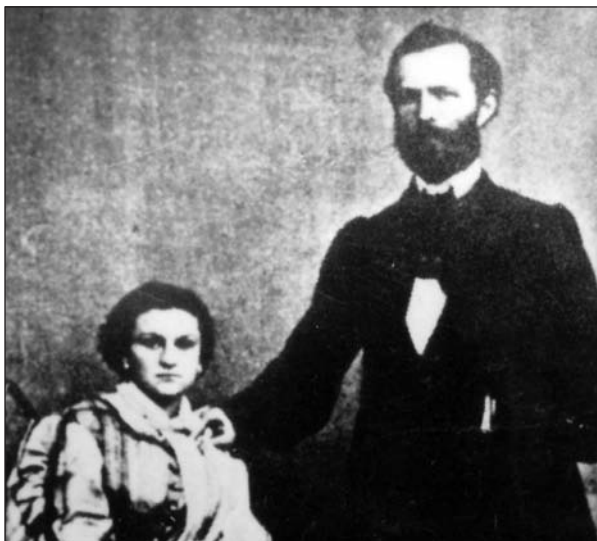

СЛИКА 1. Портрет др Јована Јовановића Змаја.
FIGURE 1. Portrait of Jovan Jovanović Zmaj.

где наставља студије права. Године 1858. међу кандидатима правницима за место у Новосадском магистрату помиње се Змајево име. Он, међутим, и даље пише стихове, што ће чинити и наредних 50 година, а као државни чиновник ради свега две године. Тада оснива лист „Јавор”, за који је једва добио дозволу, јер је у Новом Саду тада излазило пет листова на српском језику, што је за Двојну монархију било превише. У то време, 1862. године, Јован Јовановић Змај се жени Еуфросином Личанин, званом Ружа (Слика 2). Тај период је овековечен у збирци песама „Ђулићи” и једној од најлепших љубавних песама:

*Месечина, ал' месеца нема,
мила моја зелен венац снила,
ја се мало у сну насмијала,
од њоја се соба засијала.*

Као пријатељ и сарадник Светозара Милетића, који је тада био градоначелник Новог Сада, Змај је ангажован у јавном и културном животу Новог Сада. Уређује новине „Комарац” и „Јавор” и учествује у реализацији изградње Српског позоришта у Новом Саду (секретар је управног одбора и члан уметничког одбора) [1]. Ипак, Јован Јовановић Змај живи тешко, јер се ни тада, као ни сада, није могло живети од поезије, а претплатника за књижевне новине је било мало. Године 1863. гаси се „Јавор”. Јован Јовановић Змај добија посао деловође Матице српске у Пешти и место надзорника у Текелијануму. У свом просветитељском раду (не само кроз поезију за децу) иницира да се питомцима уведе гимнастика (сличност са радом др Владана Ђорђевића, који је оснивао спортска друштва у жељи да ојача младе, што је касније и довело до стварања друштава као што су „Соколи” и „Душан Силни”). У то време, иако му је 30 година, Змај одлучује да студира медицину, што је била велика одлука: отац његов више није био жив, новца није било, али је Змај, за разлику од студија права, студије медицине схватио озбиљно и као запослен и ожењен човек успео да их заврши 1869. године (Слике 3 и 4) [3-5].

СЛИКА 2. Јован Јовановић Змај са супругом Ружом.
FIGURE 2. Jovan Jovanović Zmaj and his wife Ruža.

ОБЈАВА.

Јављам пошт. публици у Новом Саду и околним, која

ЛЕЧНИЧКЕ ПОМОЋИ

потребује, да сам се станно у Новом Саду као практ. лечник за све унутарње и спољне болести; а нарочито сам се спремао за лечење разних болести грла и гркљана, које се најчешће јављају или само за себе, или као пратници многи нагли (акутни) и дуготрајни (хронични) болести, од који су многе тек последњих година напретком науке — ларингоскопијом — оку, познању и лечењу приступачне дошле.

Свагде, свакоме и у свако доба готов сам у помоћ притећи, а са највећим поуздањем онима, који се сећају да болести уз неупутно владање сваки даном отимају ма, који знају да се свака болест при првом појаву својом посто пута лакше лечи, него онда кад се укоре ни и осили, који верују, да многим по изгледу здравима, више може помоћи данас један прост лечнички савет, него можда по кратком времену цела апотека.

СЛИКА 3. Оглас др Јована Јовановића Змаја за лекарску праксу по завршеним студијама медицине.

FIGURE 3. Advertisement of Dr. Jovan Jovanovic Zmaj for medical practice upon taking degree in medical sciences.

Др. ЈОВ. ЈОВАНОВИЋ

(Змај).

СЛИКА 4. Посетница др Јована Јовановића Змаја.
FIGURE 4. Visiting-card of Dr. Jovan Jovanovic Zmaj.

У току студија (1863) он губи ћерку Тијану, која је имала само две године, а син Сава живи тек неколико дана. Године 1868. умире и син Југ. Змај, међутим, не губи веру у медицину и поред тога што немоћан гледа смрт своје деце. Пред раком, на гробљу, пише: „Само у гроб, у гроб, не!” Тада настају неки од најтужнијих и најнежнијих стихова наше поезије сакупљених у збирци „Ђулићи увеоци” [6, 7]:

*Пођем, клецнем, идем, застајавам,
шејалицу сају задржавам.
Јурим, бежим ко очајник клећи,
Зборим речи, речи без њамеши:
Не сме нам умреши.*

Тужне стихове бележи очајни отац, песник и лекар, али умиру и деца и вољена супруга Ружа. На гробу жене он у стиховима разговара са својом мртвом породицом:

*Кад сам био на њвом троду,
Замириса мир досилка,
А мени се њричу ђласак:
Шта ми ради моја Смиљка?
Твоја Смиљка, сиротанка,
још не уме ноћом сјати,
а ошак је здорит учи.
Прва реч јој диће: „Маши”.*

Јован Јовановић Змај се обраћа смрти:

*Само ћу јој – што ми се може
друго име сада даћи.
До сада се људав звала,
а од сада ће се њуом звати.*

Скрхан страшном трагедијом, Змај се сели у Футог, где у трећој години умире и мала Смиљка, последња Змајева радост и нада. Он се по ко зна који пут сабира и пише стихове „Ђулићи увеоци” и леци најчешће сиротињу. Верујући у свој позив, највише се бави ларингологијом, која је тада код деце била везана за дифтерију и често имала лош исход. Змај се тада обраћа и пева свој деци и постаје „Чика Јова Змај”. Издајући дечји лист „Невен” пуних 15 година, пропагира деци здравље и учење.

После смрти ћерке Смиљке напушта Футог и одлази у Сремску Каменицу, једино уточиште, у кућу коју му даје брат Корнел. Ту живи са Тантиком, Маријом Костић, Смиљкином дадиљом, и њене две ћерке, које одгаја с великом пажњом. Стална сељена и недостатак смисла за сопствену промоцију разложи су што Јован Јовановић Змај као приватни лекар (држава је тада плаћала свега неколико градских „физикуса”) није био финансијски успешан. Он је леčio болеснике, али често свој рад није наплаћивао, пре је саветовао, него што је ауторитативно наређивао, као што лекари често морају да чине. Године 1878. одлази у Београд. У њему остаје до 1890, када се сели за Беч. Тада је имао посао драматурга Народног позоришта, али, због политичког деловања (везе са радикалима) и сатиричне политичко-социјалне поезије, долази у сукоб са краљем Миланом Обреновићем и богатацима (од којих би, као приватни лекар, требало да има највише хонорара). У својој сатиричној поезији напада монархију уверен да није народ створен ради краља: народ може бити без краља, али не и краљ без народа! Као и Стерија и Радоје Домановић, и Змај плаћа цену за слободу писања: његов захтев за српско држављанство је одбијен због песме „Јутунска Јухахаха” (о српском уставу) [8]:

*У краљевству Јушунушу
Краљ њринајестии Балакаха
Одећо је свом народу
Да ће даћи Јухахаха (устав)*

.....

*А њролеће свака јода
Пойне с’ на дреј Балакаха,
Па њовиче њромоласно:
Додићетје Јухахаха!*

О престолонаследнику (Александру Првом Обреновићу) пише:

*Њеј’ величанство скоро ће да буде,
Изволиће скоро добити и зубе.
Благо нама!*

Такође пише сатиричне стихове:

*Дај Му с неба најсветлије даре,
Полиције, ждире и жандаре,
Ако неће да душмане свали,
Бар на своме да срце искали.*

С обзиром на наведене стихове, у Београду га не радо примају, а његове листове забрањују. Он и Милетић су непријатељи Беча, а Милан Обреновић је близак Бечу. Обојица су тада стекли јаке и опасне противнике. Има сукобе и са патријархом Германом Анђелићем, којег су сматрали „мађароном”. Змај се сели у Беч, али далеко од својих, без свог језика, постаје све усамљенији, што ће бити основна карактеристика његовог живота и рада из тог периода.

Када Милан Обреновић абдицира, радикали долазе на власт, а Јован Јовановић Змај се 1890. године враћа у Београд, где добија место градског физика са сталном платом од четири хиљаде динара. Међутим, налази се у сталној ватри различитих политичких странака: Милетићева странка у Новом Саду се цепа и он прилази Јаши Томићу; у Београду су стална превирања, потреси и сукоби између напредњака, радикала (настављача идеје Светозара Марковића) и либерала. Змај се све више окреће деци, а његов лист „Невен”, чији је власник и уредник, често и илустратор, један је од најбољих у Европи тог времена. У њему се објављују песме за децу, приче, питалице, савети. Кроз слике и текстове он децу упознаје са различитим земљама и народима, историјским догађајима и научним достигнућима (Слика 5). Заправо, Јован Јовановић Змај је родоначелник једне нове форме, до тада непознате код нас – дечје поезије. Штавише, кроз њу он пропагира и просвећује своје мале читаоце, чак и дан-данас, цео век после смрти. Одломци из „Невена” се прештампавају, филмују, рецитију у позоришту, емитују преко радија и телевизије, што је прави знак да је дело Јована Јовановића Змаја и даље живо, јер су деца најстрожи читаоци.

Пропагирајући медицину кроз поезију, Јован Јовановић Змај у „Невену” објављује песме: „Здравље и болест”, „Умереност и чистоћа”, „Први снег”, „Болно чедо”, „Изелица”. Стиховима *Пре и њосле јела њреба руке њраши* и *Ала је дивошта кад се ко окуја, што се не би кујали, вода није скуја* указује на значај хигијене (Слика 6). Змај још тада, у 19. веку, пише:

*Дижитје школе
Деца вас моле!
Скини ми, дадо, с чела облаке,
Не дај ме, дадо, у њросјак!
Не шћеди, дадо, рад добра моја,
Смилиј се, дадо, шако ши доја!
Јер, диће дана, ал’ неће среће,
И диће људи, ал’ Срба неће!*

СЛИКА 5. Насловна страна листа „Невен“, чији је власник и уредник био Јован Јовановић Змај.

FIGURE 5. The cover of journal "Neven" owned and edited by Jovan Jovanović Zmaj.

СЛИКА 6. Илустрација из листа „Невен“.

FIGURE 6. An illustration from "Neven".

*Помози, дадо, помоћ' ћу и ја,
Да српско име јошшећ просија!
Джимо школе
Деца нас моле!*

Поезија Јована Јовановића Змаја повезује различите генерације, отвара просторе наде, најављује да и у мучном ходу историје постоје „Светли гробови” и поручује [7]:

*Где ја сјадох – њи ћеш њоћи,
Што не мојох – њи ћеш моћи!
Куд је нисам – њи ћеш доћи,
Што ја њочех – њи њродужи.
Још смо дужни, њи одужи.*

Осим као дечји песник, Јован Јовановић Змај је био и нежан дечји лекар. Направио је и лого Српске књижевне задруге, писао је и преводио, био члан Српског лекарског друштва [2, 9]. Године 1896. изабран је за почасног доктора књижевности у Пешти. Исте године изабран је за члана Српске краљевске академије у присуству краља Александра Првог и кнеза Николе из Црне Горе. Међутим, после седнице Академије, враћао се потпуно сам својој кући, а када се 1892. године краљ Милан вратио у Београд, Змај је морао да оде у Загреб, где је прослављена 50. годишњица његовог песништва. Ту је имао је блиске контакте са Штросмајером. На свечаној академији у Матици српској истим поводом грубо га напада Лаза Костић да је Змај као политички песник прогутао лиричара. После свега Јован Јовановић Змај се коначно настањује у Сремској Каменици и ту отвара лекарску праксу. Ту у 32. години, још неударена, од милијарне туберкулозе умире његова поћерка Марија, а потом и Анка, његов последњи ослонац. У Сремској Каменици, у кући са три собице, Јован Јовановић Змај дочекао је крај, нападан од пријатеља из младости, Лазе Костића, Михајла Иполита (Слике 7 и 8). Одбија да прими честитке за 70. рођендан и 12. јуна 1904. године умире, остављајући аманет да жели скромну сахрану, обичан дрвени ковчег и натпис „Чика Змајова”.

Али, када је умро, почели су дуги некролози, а лист „Застава” излази црно уоквирен. Истичу да је био члан Српске краљевске академије, члан Управ-

СЛИКА 7. Соба др Јована Јовановића Змаја у Сремској Каменици.

FIGURE 7. The room of Jovan Jovanović Zmaj in Sremska Kamenica.

СЛИКА 8. Радни сто Јована Јовановића Змаја.
FIGURE 8. Writing table of Jovan Jovanović Zmaj.

ног одбора Српске радикалне странке, члан књижевног одељења Магице српске, почасни доктор пештанског универзитета, члан Српског лекарског друштва. Високи црквени представници нису били на сахрани, али 12 пароха је држало опело.

Горе је наведено шта је Јован Јовановић Змај формално био, али сада, после 100 година, може се рећи да је био: родоначелник поезије за децу код нас, саве-

стан лекар, издавач „Невена”, „Змаја” и других листова, преводац, цртач, писац политичке и сатиричне поезије, национални борац, лиричар, промотер превентиве у медицини, патник и губитник своје деце, наиван политичар (Штросмајер је рекао да Јован Јовановић Змај не зна ни слово П од политике). Време у којем је Јован Јовановић Змај живео и стварао дало је печат и целокупном његовом делу, лирско-романтичарском, испуњеном тежњом ка националном буђењу и песничким политичким ангажманом. Оно што је у нашем времену као најбитније остало јесу његова поезија посвећена деци, његов рад на подизању општег нивоа културе, заузимање за превентиву, екологију, уопште његов ангажман од 54 године у којима је из дана у дан писао поезију, од лирских до родољубивих и сатиричних песама, које су живе и данас, као што су живе и делотворне његове идеје о потреби широког народног образовања и превентиви као основном облику борбе за здравље.

ЛИТЕРАТУРА

1. Jokanović VT. Jovan Jovanović Zmaj, lekar i pesnik. Bački Petrovac: APV-Auto Public-Vlahović; 2004.
2. Lešić A, Bumbaširević M. Jovan Jovanović Zmaj, pesnik i lekar, sto godina nakon smrti. Srp Arh Celok Lek 2004; 132(7-8):277-80.
3. Jovanović Stoimirović M. Siluete starog Beograda. Beograd: Prosveta; 1987. p.240-7.
4. Milenković M. Zmajeva lična životna tragedija. Srp Arh Celok Lek 1954; 11:1329-39.
5. Dragić M. Dr Jovan Jovanović Zmaj, lekar i pesnik. Srp Arh Celok Lek 1954; 11:1329-39.
6. Jovanović Zmaj J. Đulići i Đulići uveoci. Hronološki podaci: Leskovic Mladen i Pavle Popović: J. Jovanović Zmaj i njegovi Đulići. Novi Sad: Matica srpska.
7. Jovanović Zmaj J. Pesme. Beograd: Rad; 1981.
8. Jovanović Zmaj J. Pesme Čika Jove Zmaja. Beograd: Bookland; 2003.
9. Đorđević S. Dr Jovan Jovanović Zmaj, član Srpskog lekarskog društva. Srp Arh Celok Lek 1954; 11:1361-5.

LIFE AND WORK OF DR. JOVAN JOVANOVIĆ ZMAJ

Aleksandar LEŠIĆ¹, Marko BUMBAŠIREVIĆ¹, Slavica ŽIŽIĆ-BORJANOVIĆ²

¹Institute of Orthopedic Surgery and Traumatology, Clinical Center of Serbia, Belgrade;

²Institute for Health Care of Serbia "Milan Jovanović Batut", Belgrade

ABSTRACT

The year of 2004 was the 100th anniversary of death of the poet and physician Dr. Jovan Jovanović Zmaj. Jovan Jovanović Zmaj was born in 1833 in Novi Sad, and died in 1904 in Sremska Kamenica J.J. Zmaj himself studied law and worked in the Novi Sad magistrate court. It was not until he turned 30 that he began practicing medicine. He developed as a poet as early as during his studies. He remained loyal to the vocations of physician and poet throughout his life. He wrote over 5000 poems, ranging from those for children through those for adults and those with which he addressed the rulers satirically. He was a founder of a number of magazines (Javor, Neven, Komarac, Danica). At that time of Romanticism, the work of J.J. Zmaj also had a national character. However, he succeeded in achieving something more: he introduced a literary genre till then unknown in Serb literature – literature for children. Through

his genre he promoted not only Serbian language but also hygiene, by which he played a significant health care role, similar to that played by his friend Milan Jovanović Batut, only from a different aspect. He also used to draw, and his drawing of the emblem of the Serbian Literary Association has remained on the cover of every book published by it until these days.

Key words: Jovan Jovanović Zmaj; medicine; literature for children

Aleksandar LEŠIĆ
Institut za ortopedsku hirurgiju i traumatologiju
Klinički centar Srbije
Višegradska 26, 11000 Beograd
E-mail: alesic@sbb.co.yu

* Рад је на XV конгресу лекара Србије у Врњачкој Бањи усмено изложен у оквиру теме „Прилози за историју медицине”.